

УДК 94:[070.15(477):[327.39(=161.1)]

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДИСКУРС МОСКВОФІЛЬСТВА ЯК СУСПІЛЬНОГО ЯВИЩА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА ПРЕСИ

Тетяна Слотюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79000, Львів, Україна,
e-mail: burdeha@ukr.net*

У статті проаналізовано публіцистичні праці найбільш помітних у суспільно-політичному житті публіцистів та громадських діячів, що писали про москвофільський рух та його ідейно-концептуальні засади, на які він опирався. Також досліджено тему «триєдності Руси», тема неослов'яництва та антиукраїнських організацій, що функціонували на початку ХХ століття. Охоплено період 1900–1914 рр.

Ключові слова: москвофільство, неослов'яństwo, «українське питання», І. Франко, М. Грушевський, С. Петлюра, Д. Донцов.

Галицькі москвофіли домінували в українському національному житті упродовж 60–70-х років ХІХ ст., як стверджує сучасна історіографія, але визначальною тенденцією, об'єктивно-історичною сутністю москвофільського руху було поступове зменшення впливу, згасання і занепад. Саме на 60-ті роки ХІХ ст. припав розквіт москвофільства. Москвофіли захопили Народний дім, Ставропігійський інститут, Галицько-Руську матицю. З 1861 р. почала виходити газета «Слово», в одній із статей якої були такі слова: «Ми не рутени від 1848 р., ми справжні русские» [15]. М. Стахів зазначав, що москвофіли не лише здобули значний політичний вплив, не лише опанували культурно-освітні товариства й установи, вони пропагували думку про виїзд до Росії і перехід із греко-католицької церкви на православ'я. Зміцненню і поширенню москвофільського руху сприяли військові поразки Австрії (1859, 1866). Однак поступово набирали сили і народовський рух – засновано «Просвіту» (1868), Товариство ім. Т. Шевченка (1873), з'явилися газети «Батьківщина» (1879) і «Діло» (1880). Уже на виборах до парламенту (1879) москвофіли отримали лише три мандати, а 1882 року відбувся відомий судовий процес О. Грабар.

Останнє десятиліття ХІХ ст. минуло під знаком утворення українських політичних партій і відповідно політичної структуризації українського життя. Наочним показником занепаду політичного впливу москвофілів було те, що під час виборів 1891 року до парламенту, 1895 року до сейму і знову до парламенту 1897 року москвофіли не здобули жодного депутатського мандата. І. Лисяк-Рудницький зазначав: «Був такий час, коли могло здатися, що більшість інтелігенції краю схилилася в бік русофільства. Змагання між русофілами та національним табором точилося за такі позірно тривіальні питання як мова, граматики й правопис, але в дійсності від висліду залежало й майбутнє української справи. Галичина була пробним полем, де мірялися сили прихильників національного самозречення й національного самоствердження» [12, с. 36]. І. Лисяк-Рудниць-

кий має рацію. Однак, окрім того, що народовці захищали українську національну ідентичність, окремішність українського народу та його мови, фонетичний правопис, вони займалися економічною діяльністю. Народовці пройшли шлях від «рутенця» до національно свідомого українця менше ніж за п'ятдесят років. Утворення політичних партій за європейським взірцем, політична структуризація українського суспільства і поява ідеї державності як політичного ідеалу, заснування низки культурно-освітніх, економічних та інших громадських інституцій засвідчували історичну життєздатність, спроможність, перспективність українського руху. Москвофіли, які іноді йшли на зближення із народовцями («нову еру» вони не підтримали) у 90-х роках почали втрачати не лише інтелігенцію, але й підтримку широких народних мас, вони й надалі залишалися в полоні своїх догм про «триединство русского народа», про «общерусский литературный язык».

Успішне функціонування українського національного табору було важливим чинником занепаду москвофільства. Проте москвофільський рух загнивав і розкладався зсередини, хоча москвофіли не хотіли цього визнавати. У доповіді на урочистих зборах «Галицко-Русского Благотворительного общества в Петербурге» І. Ливчак, один із відомих галицьких публіцистів, зазначив важку і у вищому ступені небезпечну кризу Галицької Русі, яку вона як зарубіжна частина російської землі переживає під владою Австро-Угорської монархії. На його думку, наслідки цієї кризи можуть негативно відобразитися як на долі Галицької Русі, так і на долі всієї великої Росії, навіть всього слов'янського світу. Проте це була криза не «Галицкой Руси», а москвофільського руху. Річ не лише в тім, що москвофільський рух значно поступався українському національному табору в усіх сферах життєдіяльності (політичній, економічній, культурно-освітній), а й у тім, що цей рух не відображав історичних інтересів галицьких українців, його преса не була відображенням структури українського суспільства та його проблем. Цей рух служив інтересам чужої держави. О. Субтельний слушно зауважує: «Із зростанням організаційної та політичної сили українофілів слабнув вплив русофілів. Для молодшого покоління української інтелігенції ба навіть для напівосвічених селян язичіє звучало надто штучно, ототожнення з росіянами було надто неприродним, соціальна консервативність – надто реакційною, а їхня залежність від допомоги з-за кордону – принизливою» [19, с. 289].

Найбільшим досягненням української політичної (і публіцистичної) думки кінця ХІХ–початку ХХ ст. була поява ідеї державності. Вона була основним принциповим чинником, що розмежовував українське суспільство Галичини і «галицко-русских», москвофілів. Проте, на нашу думку, є ще один, вже не всеукраїнський, а геополітичний контекст проблеми. Поява ідеї державності ускладнила «українське питання», яке було одним із важливих міжнародних проблем, а бажання різних держав із протилежними інтересами розв'язати його на свою користь спричинилося до вибуху Першої світової війни. Галичина як об'єкт політики Росії вже віддавна цікавила істориків. Дослідники з української діаспори (В. Верига, І. Нагаєвський, Н. Полонська-Василенко, М. Стахів) негативно оцінювали експансіоністську політику Росії щодо Галичини. А тому важко погодитися з В. Передерком, коли він стверджує, що фактично до 1905 року домінував поміркований зовнішньополітичний курс (визначений С. Вітте), що до 1907–1908 рр. не виявлялася зовнішньополітична активність Росії щодо Галичини, що фактично до передвоєнних років територію «Прикарпатської Русі» розглядали більше не як об'єкт загарбання, а як регіон, звідки поширюється небезпечна українофільська пропаганда. Факти свідчать про інше – про активну діяль-

ність Росії в Галичині, яка зросла після Балканської війни 1877–1878 рр., коли загострилися австрійсько-російські відносини внаслідок зіткнення інтересів на Балканах. Якщо уряд Росії й не вдавався до відкритої підтримки галицьких москвофілів, то це робили громадські організації, наприклад, «Галицко-русское благотворительное общество», засноване 1902 року. Крім цього, пропагували вищість російської культури і літератури, «общерусского литературного языка» порівняно з «мовою». Цей контент москвофільської преси і публіцистики був суголосний з офіційною політикою Росії. Не випадково І. Ливчак у зазначеній промові заявляв, що ні самостійної літературної мови, ні літератури Галицька Русь створити не може, і що єдиний розумний вихід – відверте природне прагнення до культурного єднання з великим «русским миром» шляхом засвоєння «общерусского литературного языка и русской просвещенности» [11, с. 5]. Тому і створення «Русской народной организации» (1900) можемо розглядати не як результат органічного розвитку москвофільського руху, а як інспіровану ззовні спробу створити партію на противагу щораз міцнішому українському національному рухові, в очах і офіційної Росії, і майже всього російського суспільства небезпечного для «единой и неделимой России» вогнища мазепинства й українського сепаратизму.

«Русская Рада» видала у 1900 р. брошуру «Съезд мужей доверия Русско-народной партии и ее организации». А ще раніше керівництво «Русской Рады» звернулося до москвофільської аудиторії з «Отзывом», в якому було викладено основні положення партійної програми. Принциповий момент програми «Русско-народной партии» – ідея національної і культурної єдності всього «русского народа». Партія заявляла про необхідність для «русского населения» Австрії здобувати освіту і розвиватися, не розриваючи зв'язків із традиційними основами російського народу («самодержавие, православие, народность»). Завдання партії – захист «русского населения» Австрії від його національних противників і від вбивчого для «русской народности» і церкви соціалізму. Партія визнавала приналежність «русского населения» Галичини до «малорусского племени» і доцільність навчати маси «галицко-русского наречия», не відмовляючись від «общерусской литературы» и «общерусского языка» як національного і культурного відображення всього «русского народа» [20, с. 9]. У брошурі були видрукувані й доповіді І. Добрянського і О. Мончаловського, які вони виголосили на з'їзді мужів довіри. Зокрема, І. Добрянський критикував програму Народно-демократичної партії, закликав москвофільські маси згуртуватися навколо новоствореної партії. Селян він закликав вступати до «Общества им. М. Качковского», засновувати нові читальні, позичкові каси, крамниці та висловлюватися за кожної нагоди про шкідливість принципів Української радикальної партії та її газет і видань, а особливо боротися з фонетичним правописом [20, с. 9]. О. Мончаловський заявив, що саме «Русско-народная партия» є виразником історичних прагнень народу. Як політичних противників він виокремив історичну Польщу і українофілів. Зокрема, українофілів він звинувачував у тому, що вони за «антирусскую Русь». З'їзд активізував москвофільство. Український рух у всіх сферах життєдіяльності ставав щораз потужнішим. Він набував всеукраїнського значення, бо слугував взірцем для українців підросійської України. Відродження української ідеї в одному регіоні не могло не вплинути на розвиток аналогічних процесів в інших регіонах України. Справдилися надії і передбачення тих українських діячів, які прагнули «створити в Галичині всеукраїнське культурне вогнище, літературне і наукове, працею письменників і вчених всієї України, і здобутками чого проломити систему заборони українського слова й

національності в Росії, підняти в ній національний рух» [4, с. 96]. А москвофіли, які постійно позиціонували себе як захисники інтересів «галицько-руського народу», стояли осторонь цих процесів, не пропонуючи конструктивних ідей, не ведучи жодної практичної діяльності навіть тоді, коли це стосувалося не ідеології, а конкретних соціально-економічних чи конституційних прав. Вони як політична сила не взяли участі у боротьбі за український університет у Львові, за реформу виборчої системи, що почалася після так званих «баденівських виборів» 1897 року, відмежувалися від великого селянського страйку 1902 року.

У лютому 1903 року відбувся другий з'їзд мужів довіри «Русско-народной партии». Резолюції мали вже агресивніший характер, бо з'їзд висловив обурення з приводу нехтування правами народу, вимагав повного самоврядування для «русского народа», закликав до всебічного поширення російської мови, науки і літератури, «единственно способных обеспечить культурное развитие и успевание русского народа в Австро-Угорщине и к всеобщему употреблению русского языка в сношениях с властями» [3, с. 9]. Агресивність вимог була позірною, бо москвофіли з кінця XIX ст. посідали лояльну позицію щодо влади, а ось заклик щодо російської мови був промовистим симптомом.

У російській пресі і публіцистиці відверто писали про те, що здебільшого дипломати приховують за обтічними фразами. І. Гумецький написав дві праці – «Русская Прикарпатская крепость» (1903) і «Значение Русского Прикарпатья для России» (1904), в яких із звичною для російської публіцистики риторикою з приводу «галицького питання» обґрунтовував геополітичне значення Галичини для Росії. Публікації буквально пронизані ненавистю до Європи, але в контексті нашого дослідження цінним є інше визнання: «Прикарпатье – это ключ в Россию ... во всех отношениях: в стратегическом, политическом и вероисповедном» [7, с. 37]. Автор змальовує апокаліптичну картину, якщо Росія втратить (у духовному плані) Прикарпаття. Серед ворогів, яких він бачить на Прикарпатті – «українці».

Що меншим ставав у суспільно-політичному житті вплив москвофілів, то більш войовничими й агресивними ставали їхні заяви щодо українців. О. Мончаловський критикує навіть незначне ліберальне ставлення до «українського питання». Адаже української культури нема, нема й українського народу, принаймні в Галичині, а є «только «украинская» разновидность русского народа, подобно тому как в Галицкой Руси есть подольская, гуцульская и лемковская разновидности» [14, с. 6–7]. Його кінцевий висновок: «Мы, сознательные русские галичане, обязаны бороться с украинством» [14, с. 11]. «Українське питання» було не лише в Галичині. Дуже показовим є ставлення російського лібералізму до «українського питання». Цікава стаття з цього приводу є в О. Киян – «М.П. Драгоманов і російський лібералізм».

М. Драгоманов був першим, хто порушив національне питання в Росії, він же першим і зауважив «крижану холодність», за його словами, російського суспільства до слов'янських справ, яка іноді поєднувалася з рішучою відразою не лише до формул про слов'янське єднання. Наявність фобії в російській інтелігенції з приводу українського сепаратизму підтвердилася після смерті М. Драгоманова (1895), на початку XX століття. Негативне ставлення до українства, до українського національного руху переросло в маніакальну ідею російської політичної думки, вороже ставлення до українського руху набуло патологічного характеру. Це стало помітним на початку XX ст., особливо впродовж і після революції 1905–1907 рр., коли у Києві (згодом і в інших містах України) почали створювати російські організації (членами були не лише етнічні росіяни, а й

українці – «малороси»). В. Любченко кваліфікує їх як націоналістичні, а В. Волковинський – як організації великоросійських шовіністів. Активний розвиток українського суспільства в Галичині в усіх сферах життєдіяльності, особливо виникнення й обґрунтування ідеї державної самостійності України як назрілої теоретичної і практичної проблеми, занепад москвофільства, а також національне відродження в підросійській Україні унаслідок революції 1905 року зумовили реакцію Росії у кількох формах і напрямках – у створенні монархістських націоналістичних клубів (зокрема йдеться про «Киевский клуб русских националистов»), у виникненні неославізму й активізації всебічної допомоги москвофільському рухові, поєднаній з його реорганізацією.

Система російських націоналістичних організацій склалася головно після революції 1905–1907 рр. Навесні 1908 року в Києві було створено «Киевский клуб русских националистов» (ККРН). В Україні це була найпотужніша регіональна організація, в статуті якої були зафіксовані такі антиукраїнські тези: Південно-Західний край (назви «Україна» вони боялися і принципово не визнавали) – це споконвічно і суто російський край; російський народ лише один, українського народу нема, а є лише південно-російська гілка єдиного російського народу; українофільський рух – шкідливий; головне завдання Клубу – боротьба з польським натиском і українофільством силами самої України. «Киевские русские националисты» – це були ті ж «малоросійські» москвофіли, що й «галицько-руські», зважаючи на ідентичність ідей і гасел, на наявність спільного ворога – українського сепаратизму. М. Грушевський зазначав: «Не дурно ж існує такий союз між українофобами Росії й галицькими москвофілами, з такими ренегатами-негаторами не може бути ніяких компромісів, а тільки боротьба до загину як з ворогами самого існування українського народу» [5, с. 135].

Українофоби початку ХХ ст. були налякані зростанням національної свідомості українців, розмахом українського руху під час і після революції, їх непокоїло «українське питання». Цій проблемі («українському питанню») С. Петлюра присвятив кілька статей («Ідейна боротьба з українством», «До практичних завдань українства», «Imagination vive» проф. А. Погодіна», «Про новий виступ пана А. Погодіна», «Негативні риси навколо українського питання», «Державний ясновидець пан Савенко» тощо). Щоправда, С. Петлюра досить лояльно оцінював ставлення російського громадянства до українського питання. Він навіть пише у статті «Ідейна боротьба з українством», що українство як процес культурно-національного відродження українського народу приваблює до себе щораз більшу увагу російського громадянства. Якщо й так, то він мав на увазі демократичні кола, хоча і там не було таких, хто би погоджувався на існування України як самостійної держави. Але «інакше поставилися до українського руху реакційно-консервативні круги російського громадянства» [16]. На думку С. Петлюри, для боротьби з українством і було створено «Киевский клуб русских националистов».

Активно захищав права українського народу від свавілля уряду і безкомпромісної (тобто антиукраїнської) в національному питанні російської політичної думки М. Грушевський. Треба визнати, що ніхто з-поміж українських публіцистів того часу не написав стільки статей з приводу «українського питання», як він. Уже у статті «Українство і питання дня Росії» М. Грушевський зазначає про національний характер «українського питання», переконує українців у тому, що це питання – політичне, що «українство повинно вийти за межі етнографічної народности, стати політичним і економічним, взятися до організації української суспільності як нації...». Значною мірою завдяки йому «українське

питання» стає предметом аналізу, обговорення і дискусій у тогочасній українській і російській пресі. Найвідоміші публіцистичні статті М. Грушевського на початку ХХ ст. з цього приводу – «Украинский вопрос», «Украинство в России, его запросы и надежды». Зокрема, у статті «Украинство в России, его запросы и надежды» М. Грушевський акцентує на жалюгідному становищі українців як наслідку «загальної системи збезглуздення», в яку переходить політика придушення українського національного життя. М. Грушевський пише про те, що уряд відверто насаджує в країні атмосферу підозрілості до будь-яких проявів патріотичних почуттів до України як політично неблагонадійних у Російській імперії. Він зауважує, що навіть вивчення історії України, якщо воно не спрямоване специфікою офіційного патріотизму, вважається справою підозрілою.

На зростання українського національного руху російські українофоби відповідали постійними пасквілями і наклепами на сторінках газет «Киевлянин», «Русская мысль», «Киев», «Русское знамя», «Вестник Союза русского народа», «Русская речь», «Вестник Русского народного союза имени Михаила Архангела». Особливо лютували «Киевлянин» і «Киев», бо саме на ці періодичні видання спирався «Киевский клуб русских националистов». Уже у травні 1908 року через діячів «Клубу» у Державній Думі було провалено «законопроект 37» (внесений 37 депутатами Думи законопроект про викладання українською мовою у початкових класах школи у тих місцевостях, де переважало українське населення). Той же А. Савенко щодо цього законопроекту зазначав, що пропозиція 37 депутатів Думи має не педагогічну, а політичну мету. Особливе значення протесту «Клубу киевских русских националистов» А. Савенко вбачав у тому, що він походить саме із Києва, із серця Малоросії, від самих малоросів (ці слова він не брав «у лапки»), які відкрито заявляють, що загальноруська літературна мова – це їхня рідна мова. Керівництво ККРН використовувало кожную нагоду, щоб донести урядові на український рух і продемонструвати свій патріотизм. Так було після проведення у Львові просвітницько-економічного конгресу з нагоди 40-річчя «Просвіти» (січень 1909 року). Керівництво «Клубу» підготувало доповідну записку Столипіну, в якій зазначало про небезпеку з боку українських і польських культурних товариств. На засіданні «Клубу» (листопад 1911 року) було ухвалено резолюцію, в якій російські націоналісти звертали увагу уряду і громадськості на те, що мазепинський рух, спираючись на невразливу для Росії Галичину як базу, зростає і поширюється по всій «Малоросії» і набуває загрозливих обсягів, що Австрія веде рішучу й нещадну боротьбу з російською партією (вони мали на увазі галицьких москвофілів), а в Росії з мазепинською пропагандою і рухом, що їх створила Австрія, зовсім не борються. Резолюція констатувала, що мазепинський рух – найгрізніший і найнебезпечніший з усіх рухів, спрямованих проти Російської імперії. «Мазепинське» питання розглядав і «Всероссийский националистический союз» (лютий 1912 року), «Клуб» обговорював ситуацію в Галичині. Увагу привертає доповідь Т. Флоринського «Новейшие гонения на русский народ в Галичине и угроза галицких украинцев-мазепинцев по адресу России». Її можна розглядати у контексті психологічної підготовки до майбутньої війни, до інтервенції і до приєднання Східної Галичини.

Один із важливих епізодів антиукраїнської боротьби – вихід у світ книги С. Щоголева «Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи» і її популярного варіанту під назвою «Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма». Російський політикум просто захлинався в антиукраїнському екстазі, називаючи цю працю «енциклопедією проти укра-

їнства», «енциклопедією українського питання з російської точки зору», «настільною книгою для будь-якого російського національно-політичного діяча». Завершальний, підсумковий (XVI) розділ книги названо однозначно і безкомпромісно – «Борьба с украинством». Книга добре прислужилася російській поліції, яка використовувала її як своєрідний путівник, оскільки там були подані українські організації, товариства, названо українських активістів, причетних до національного відродження. С. Єфремов відповів на донос С. Щоголева статтею «Благородный осведомитель».

Підсумок чи апогей антиукраїнської політики російської влади і шовіністських кіл російського суспільства напередодні Першої світової війни – це заборона святкувати 100-ту річницю народження Т. Шевченка.

Отже, можна зробити висновок, що на ослаблення на початку ХХ ст. москвофільського руху й зміцнення українських сил у Галичині, на відродження українського життя в підросійській Україні Російська імперія і праве крило російського суспільства відповіли створенням російських націоналістичних клубів. Як реакцію на занепад москвофільства варто розглядати і виникнення неослов'янофільства (неославізму), хоча геополітичний контекст неослов'янофільства був значно ширшим, бо пов'язаний з експансіоністськими планами Росії на південно-західному напрямі. На початку ХХ ст. неославізм прийшов на зміну панславізму, скомпрометованому російським націоналізмом у ХІХ ст. Галицьке москвофільство виросло на панславістському (проросійському) ґрунті.

Головна ідея панславізму – об'єднання слов'ян, але російські панславісти, звичайно, стверджували, що це повинно відбутися на чолі з Росією. У липні 1908 р. у Празі відбувся слов'янський конгрес (галицькі українці й поляки, а також білоруси участі в ньому не брали). Одним з організаторів слов'янського конгресу був російський граф В. Бобринський. Із конгресу він повертався через Галичину, і наступного року вийшла друком його книга «Пражский съезд. Чехия и Прикарпатская Русь». За формою це і звіт про конгрес у Празі, і подорожній нарис, оскільки він розповідає про Чехію і Галичину. Основні ідейно-світоглядні тези його книги: поляки повинні визнати зверхність єдиної і могутньої Росії, «но России, конечно, которая признает культурные права польского народа» [2, с. 42], оскільки головний ворог поляків – не Росія, а Прусія. Вороги Росії створили в Галичині вогнище українського націоналістичного руху і сепаратизму, «галицко-руское население» Галичини – це частина малоросійського народу, який є, відповідно, віткою «єдиного русского народа»; Галичина – це «исконно русская земля», місцеве населення не розуміє, що таке «русин» чи «русинський», для нього є лише «русский»; назву «русини» або «рутенці» влада придумала для «русских» після революції 1848 року, після невдалої спроби замінити кирилицю латинкою «стали сочинять новый язык – украинский, имеющий весьма мало сходства с малороссийским наречием, и новое правописание – фонетику или кулешовку...» [2, с. 48]. У школах же вивчають «некрасивую помесь польского и русского языка с украинским жаргоном, имеющим весьма мало сходства с прекрасными малороссийскими наречиями (таковых три в Галиции)» [2, с. 72].

З-поміж українських публіцистів найбільший внесок у викриття неослов'янофільства зробив М. Грушевський. Зрештою, це було логічним продовженням критики москвофільства. Оцінка об'єктивного критика (вченого, громадського діяча, публіциста), яку він зробив у 1907 р., була для москвофілів невтішною: «...москвофільська течія в Галичині висихає з року на рік і зістається все більше «за флагом», без усякого впливу на загальний напрям народного життя; взагалі тратить всяке значіння як фактор позитивний, відколи змоглося життя націо-

нальне, розвинулася національна культура...» [6]. Про занепад москвофільства М. Грушевський писав і в інших важливих статтях того періоду з огляду на вибори до парламенту («Кінець рутенству» і «Геть з рутенством!»). А своє негативне ставлення до неославізму М. Грушевський висловив ще перед слов'янським конгресом у статті «Українство і всеслов'янство». Неослов'янофільство, за визначенням М. Грушевського, – це «слов'янофільський гашиш», це «всеслов'янська манилівщина». М. Грушевський викриває небезпечні риси неослов'янства і акцентує на тому, що пошук спільного ґрунту для об'єднання слов'ян приведе до компромісів із правими, реакційними частинами слов'янських народів, оскільки це повинно бути братання «без розбору правих і лівих, поступовців і реакціонерів». До питання неослов'янства М. Грушевський повертався й після Празького конгресу («На новий рік», «Похорон унії», «В слов'янських обіймах»). Він висловлюється ще гостріше, оскільки на конгресі йшлося про зраду українців перед слов'янством (найбільш поширене пропагандистське гасло галицьких москвофілів – «українці» зрадили «святую Русь», «единство русского народа»). Крім цього, на конгресі було укладено угоду між польською і російською делегаціями: поляки зобов'язувалися поборювати український національний рух у Галичині, за що російський уряд обіцяв задовольнити польські вимоги у так званій конгресовій Польщі. До речі, польську делегацію очолював Р. Дмовський (депутат Думи), і його проросійську позицію схвалювали далеко не всі поляки. У Софійському всеслов'янському з'їзді він уже участі не брав. Підхід М. Грушевського до з'ясування природи неославізму мав системний характер, оскільки він розглянув причини і джерела виникнення неославізму, ставлення до цього явища різних політичних сил і міжнародний аспект проблеми, спрогнозував його історичну перспективу. Зрозуміло, що неославізм був вигідний галицьким москвофілам, бо він давав шанс для продовження політичного існування. Проте ні політична, ні фінансова підтримка Росії, ні солідарність із певними польськими колами в антиукраїнській боротьбі не допомогли москвофілам уникнути внутріпартійної кризи, не усунули суперечностей, які роздирали москвофільський рух, які прирікали його на неминучу поразку в боротьбі з українською спільнотою, які свідчили про його штучність, неорганічність, історичну безперспективність.

Криза в москвофільському таборі, яка остаточно визначилася наприкінці 90-х років XIX ст., у 1900 р. знайшла своє відображення у пропозиції представників молодого покоління москвофілів Ю. Яворського і О. Мончаловського запровадити в галицькій москвофільській літературі російську мову (цю пропозицію було висловлено на зборах «Галицько-руської матиці»). Навіть Б. Дідицький, «твердий русин», виступив проти такого категоричного й однозначного кроку, а це ж він видав брошуру «Въ одинъ часъ научитя малорусину по великорусски» (1866). Б. Дідицький, на відміну від І. Наумовича, не виступав проти української народної мови, але був прихильником етимологічного письма, бо бачив у ньому той чинник, що об'єднував російську (великорусську) мову з українською. Ось чому прихильників фонетичного письма він вважав за зрадників Русі. І мовне питання, і ставлення до селянських страйків, і виборча реформа не були причинами розколу в москвофільському русі. Ці факти лише відображали внутрішню суперечність москвофільського руху, яка полягала в його антиукраїнській спрямованості. Це особливо стало помітним на початку XX століття. Якщо у 60–80-х роках у діяльності москвофілів можна було простежити щось і позитивне (скажімо, пов'язане з просвітницькою діяльністю «Общества им. М. Качковського» чи антипольською позицією), то, як зазначає М. Андрусак, від «виступу

Яворського і Мончаловського галицьке москвофільство прибрало виразний ре-негатський характер» [1, с. 17]. Звичайно, ця еволюція москвофільського руху не була несподіваною, вона була результатом усього попереднього розвитку москвофільського руху в ХІХ ст., його логічним завершенням. Що очевиднішою ставала тенденція до «общерусскости», то глибше увиразнювалася антиукраїнська спрямованість. Це й зумовлювало суспільну, інтелектуальну, моральну деградацію москвофільського руху.

Ідея вживання російської мови (в сенсі «общерусского літературного языка») ще виразніше і рішучіше пролунала в середовищі товариства «Друг», на його загальному з'їзді 1902 р. і ювілейному концерті цього товариства в 1904 р. «Друг», як це можна зрозуміти із публікації І. Копача в «Ділі» про цей концерт, «запопадливо займає ширенем тих нових своїх кличів, передусім же науки великорускої мови (яко символа єдинства Галицької Русі з рештою Русі аж по Камчатку)» [10]. Та важливіше інше. Виявляється, що між «Другом» і старшою генерацією москвофілів, тобто «Русско-народной партией» ведеться боротьба, що й внутрі «Друга» триває боротьба між «поступовцями» і «консерватистами», яких підтримують старі, що після сецесії 1901 року загальний з'їзд молоді (москвофільської) визначив для себе нову дорогу, а знання і поширення російської мови безпосередньо з цим пов'язане як один із складників цієї нової дороги. Принципово цю ситуацію оцінив І. Франко у статті «Щирість тону і щирість переконань». Як зазначає С. Макарчук, посилаючись на архівні документи, «... пізніший історіограф навіть стверджував, що той день (збори товариства «Друг» восени 1902 року) провів грань між батьками і дітьми, між консерваторами і лібералами» [13, с. 193].

Антимосквофільський дискурс публіцистики І. Франка – це низка його публікацій («Двоязычність і дволичність», «Ідеї й «ідеали» галицької москвофільської молоді», «Московська ластівка в галицькій Русі», «Наше москвофільство» (у співавторстві з М. Павликом), «Поляки і русини», «Принципи і безпринципність», «Причинки до історії України-Русі», «Стара Русь», «Українські партії в Галичині», «Ще про нашу культурну нужду», «Щирість тону і щирість переконань», «Що нас єднає, а що розділяє?» та ін.). Предметом роздумів І. Франка були причини виникнення москвофільського руху (він вирізняв москвофільство «хлопське» і москвофільський рух як спочатку мовно-літературну, а згодом суспільно-політичну течію), його діяльність, ідеологію. І. Франко висловив кілька ідей, що мають як методологічне і практичне значення, так і актуальний підтекст: 1) галицькі москвофіли – це агенти російського уряду, проте це явище міжнародне; 2) москвофільство – це антиукраїнська політична сила, підла й аморальна; 3) принципова відмінність між москвофільством і русофільством. І. Франко із притаманною йому проникливістю і принциповістю оцінював москвофільський рух, він висміяв рівень знання (насправді незнання) російської мови і літератури, що його демонструють москвофіли усіх поколінь. Однак важливе ставлення І. Франка до молодих москвофілів, оцінка перспективності їхніх ідей та ідеалів. Зокрема, І. Франко зазначає: «... у вас (тобто в молодих москвофілів) *нема ніяких переконань і ніяких вироблених ідей*, і ви силою інерції держитесь шаблонів, вироблених не вами, напругу, якого мета одна – нажива, кар'єра, особиста користь, а при тім бажання – звільнити себе від обов'язку важкої праці для добра найближчого, рідного вам народу» [21, с. 110]. Це писав І. Франко у 1905 р., за кілька років перед розколом москвофільського руху. Проте тих москвофілів, які взяли курс на повну «общерусскую» ідентифікацію, вже ніщо не зупиняло – ні протести з боку своїх старших однодумців, ні

критика з боку українського національного табору. Вони вдалися до провокації, бо саме так можна оцінити виступ (чи спробу виступу) в парламенті Д. Маркова, москвофільського посла за результатами виборів 1907 року, російською мовою. Так москвофільські послы хотіли довести, що галицькі українці (чи «галицько-русские») – це частина «русского народа». Після цього на з'їзді (липень 1907 року) керівництво «Русско-народной партии» зобов'язало своїх послів вийти із Руського парламентського клубу, до якого належали 22 послы з Галичини і Буковини. Згодом москвофіли заявили, що в Галичині є два «русские» народи (росіяни і українці), і приєдналися до клубу польських послів у парламенті. Цей крок лише прискорив кризу в москвофільському таборі, бо українське суспільство Галичини ще раз переконалося, що москвофіли не захищають українські національні інтереси.

Антимосквофільський дискурс української публіцистики означеного періоду не обмежувався публікаціями І. Франка, М. Грушевського, С. Петлюри. Після російської революції в інформаційно-комунікаційному просторі з'явився молодий Д. Донцов, який втік із Росії від переслідувань. Він не сприймав галицьких москвофілів як противників, бо бачив іншого, справді великого і небезпечного ворога – Росію. У цьому контексті нещадно критикував і її, і «модерне москвофільство».

Саме «російська тема» була провідною у публіцистиці Д. Донцова передвоєнних років і років війни. І саме у цьому концептуальному полі треба розглядати і всі інші проблеми, зокрема, й проблему москвофільства. Д. Донцов не порушував питання неославізму, але експансіоністські плани Росії (особливо щодо Галичини) ні для кого не були таємницею. Є кілька праць Д. Донцова, які стосуються москвофільства того часу – це «Модерне москвофільство» (1913), «Die ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland» (1915), «Історія розвитку української державної ідеї» (1917), «Міжнародне положення України і Росія» (1918), це промова на другому Всеукраїнському студентському з'їзді у Львові, що вийшла друком під назвою «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (початок липня 1913 року), і лекція «Культура примітивізму» (1918). М. Сосновський слушно зауважив, що «ніхто з українських політичних письменників і діячів не вмів так глибоко і основно оцінити важливості правильної постанови питання українсько-російських взаємин, як це бачимо у Донцова перед Першою світовою війною» [17, с. 608]. У Галичині Д. Донцов був свідком того, що галицьке москвофільство, незважаючи на допомогу ззовні, – це вже політичний «труп». Проте активізація «малоросів» у російському націоналістичному русі, некритичне ставлення до москвофільства в своєму середовищі з боку наддніпрянської інтелігенції, вихованій на російській культурі, змусило Д. Донцова звернути увагу на цю проблему. На відміну від І. Франка, М. Грушевського, С. Петлюри, він був іноді необ'єктивним і таким же войовничим, агресивним і безкомпромісним, як публіцисти «Киевского клуба русских националистов». Ось який зміст вкладав Д. Донцов у поняття «модерне москвофільство»: «Під модерним москвофільством я розумію поширену в певних колах нашої інтелігенції безграничну пошану перед російською культурою і дивну якусь духовну залежність від поглядів пануючих в поступових російських кругах. Ся залежність і досі тяжіє як над нашою літературою, так і над громадською думкою і публічним життям» [8, с. 4]. Д. Донцов з'ясував небезпеку «модерного москвофільства» для українців, оскільки воно відмежовує їх від Європи, стримує розвиток самостійної національної культури. Він закликав до боротьби з ним. Якщо І. Франко в чомусь вбачав і позитивний вплив російської культури, то Д. Донцов

зазначав три негативні наслідки цього впливу (відрив від європейської культури, нерозуміння природи соціально-політичних явищ, негативне значення специфічних рис російської вдачі, які виховує російська культура). Чи не найбільш небезпечною була і хвороба тогочасної української преси, зараженої москвофільством. Для Д. Донцова ставлення до багатогранного російського впливу на українське життя, його погляд на москвофільство як на явище політичне і своєрідну (привнесену) хворобу українського суспільства мали принципове і стратегічне значення. Принциповість і категоричність Д. Донцова як публіциста ще більшою мірою виявилася у виступі на Всеукраїнському студентському з'їзді на початку липня 1913 року у Львові. Цей виступ було видано окремою брошурою під назвою «Сучасне політичне положення нації і наші завдання». Д. Донцов висловив кілька принципових тез. Він не просто захищав ідею української державності, а сформулював ідею сепаратизму від Росії: «В наші часи протиположно – політичний сепаратизм не лише *потрібний* в інтересі нашого народу, але й – що важніше! – навіть *можливий!*» [9, с. 79].

Промова (і брошура) М. Міхновського «Самостійна Україна» та обидва твори Д. Донцова («Модерне москвофільство» і «Сучасне політичне становище нації і наші завдання») – найбільш сміливі, творчі, категоричні, принципові, прогностичні в історії української журналістики і політичної думки початку ХХ ст. Старше покоління галицьких українців важко звикало до ідеї української самостійності й державності, наддніпрянські українці не могли сприйняти думки Д. Донцова про згубність впливу російської культури на українське національне життя, вони не могли збагнути суті модерного москвофільства, яка полягала в запереченні української ідеї, українства як такого.

На засіданні 19 лютого 1914 року П. Мілюков (виступав, до речі, проти заборони святкування ювілею Т. Шевченка, бо це, на його думку, провокувало український сепаратизм), критикуючи Д. Донцова за брошуру «Модерне москвофільство», висловився пророчо, застерігаючи російських політиків: «Я скажу вам: бойтесь его! Если вы будете продолжать вашу политику, Донцовы будут считаться не единицами и не десятками, а сотнями, тысячами, миллионами» [18, с. 915]. «Модерне москвофільство» і «Сучасне положення нації і наші завдання» російські політики усіх кольорів зауважили відразу, зрозуміли небезпеку, яка загрожувала ідеї неподільної Росії. На жаль, українські – ні. На брошуру «Модерне москвофільство» відгукнулися і О. Саліковський, і М. Залізняк, і С. Петлюра. Зрозуміло, Д. Донцов не мав рації, огульно заперечуючи російську культуру, але вони не зрозуміли актуальності донцовських ідей, бо не бачили небезпеки москвофільства, його своєрідної мімікрії.

Головним і вирішальним чинником занепаду москвофільства було зростання і зміцнення українського руху, зростання політичної, економічної, духовної структури українського суспільства. Ідея української державності остаточно розмежувала українське суспільство Східної Галичини і москвофілів. Активний розвиток українського суспільства Східної Галичини в усіх сферах життєдіяльності, а також національне відродження в підросійській Україні внаслідок революції 1905 року зумовили реакцію Росії у кількох формах і напрямках: у Києві було створено «Киевский клуб русских националистов», було реанімовано слов'янську ідею (поява неославізму), збільшилася всебічна допомога москвофільському рухові в Східній Галичині, його молоду і радикальнішу за поглядами частину спонукають до реорганізації і до ототожнення себе із «русскими», «руским миром».

Преса національно свідомих галицьких українців полемізувала з пресою москвофільського руху. Негативно оцінював москвофільський рух І. Франко. Значну увагу приділяв українському питанню, викриттю москвофільства і небезпеки неославізму М. Грушевський. Однозначно негативно оцінював москвофільство С. Петлюра. На його думку, «Киевский клуб русских националистов» було створено саме для боротьби з українством. Слушні, із сучасним підтекстом, думки висловив Д. Донцов з приводу москвофільства, хоча треба визнати, що його оцінка російської культури не завжди об'єктивна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусак М. Генеза і характер галицького русофільства в XIX-XX ст. / Микола Андрусак. – Прага : Укр. вид-во «Пробоем», 1941. – 19 с.
2. Бобринский В. А. Пражский съезд. Чехия и Прикарпатская Русь : Издано в пользу Галицко-русского общества в Петербурге / В. А. Бобринский. – СПб., 1909. – 127 с.
3. Второй съезд мужей доверия Русско-народной партии во Львове 2 н. ст. февраля 1903 / [Без автора]. – Львов, 1903. – 19 с.
4. Грушевський М. Автобіографія / М. Грушевський // Український історик. – 1979. – № 1–4.
5. Грушевський М. Кінець рутенства! / М. Грушевський // ЛНВ. – 1907. – Т. XL. – Кн. X. – С. 135–147.
6. Грушевський М. «О любви к Отечеству и народной гордости» / М. Грушевський // ЛНВ. – 1907. – Т. 38. – Кн. 4. – С. 111–124.
7. Гумецкий И. Русская Прикарпатская крепость / И. Гумецкий. – СПб., 1903. – 18 с.
8. Донцов Д. Модерне москвофільство / Д. Донцов. – К., 1913. – 30 с.
9. Донцов Д. Твори / Д. Донцов. – Львів, 2001. – Т.1: Геополітичні та ідеологічні праці. – 488 с.
10. Копач І. З гостин у «других» / Іван Копач // Діло. – 1904. – № 16.
11. Ливчак І. Н. О современном раздвоении культурных направлений в общественной жизни «Галицкой Руси» / И. Н. Ливчак. – СПб., 1903. – 16 с.
12. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України / Іван Лисяк-Рудницький. – Львів : Меморіал, 1991. – 103 с.
13. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) / Степан Макарчук // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 1997. – Вип. 32. – С. 82–98.
14. Мончаловский О. Главные основы русской народности / О. Мончаловский. – Львов, 1904. – 22 с.
15. Одинъ именемъ многихъ. Поглядъ въ будущность / Одинъ именемъ многихъ // Слово. – 1866. – № 58.
16. Петлюра С. Ідейна боротьба з українством / С. Петлюра // Слово. – 1908. – № 16.
17. Сосновський М. Між оптимізмом і песимізмом: Вибрані статті і есеї 1968-1975 / Михайло Сосновський. – Нью-Йорк ; Торонто, 1979. – 735 с.
18. Стенографический отчетъ: Государственная Дума: Четвертый созыв: Сессия IV. – [Б. м. в.], 1916. – С. 915.
19. Субтельний О. Україна: Історія / [перекл. з англ. Ю. І. Шевчука ; вступ. стаття С. В. Кульчицького]. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.

20. Съезд мужей доверия Русско-народной партии и ее организаций. – Львов : Изд. политич. о-ва «Русская Рада» во Львове, 1900. – 41 с.
21. Франко І. Щирість тону і щирість переконань / Іван Франко // ЛНВ. – 1905. – Т. 30. – Кн. 5. – С. 101–112.

JOURNALISTIC DISCOURSE OF RUSSOPHILISM AS A SOCIAL PHENOMENON IN THE CONTEXST OF UKRAINIAN HISTORY AND PRESS

Tetiana Slotiuk

*Ivan Franko National University of L'viv
Gen. Chuprynky Str., 49, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: burdeha@ukr.net*

In this article are analyzed journalistic papers of the most famous publicists and public figures, who were writing about Russophilism, its ideological and conceptual principles on which it was based. The themes of «trinity of Russ», newSlaws and anti-Ukrainian organizations (which were functioning at the beginning of 20th century) are also investigated by author. He covers the period of 1900–1914.

Key words: Russophilism, new Slaws, Ukrainian question, I. Franko, M. Hrushevsky, S. Petlura, D. Doncov.

ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС МОСКВОФИЛЬСТВА КАК ОБЩЕСТВЕННОГО ЯВЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИИ И ПРЕССЫ

Татьяна Слотюк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79000, Львов, Украина,
e-mail: burdeha@ukr.net*

У статье проанализировано публицистические труды наиболее заметных в общественно-политической жизни публицистов и общественных деятелей, которые писали о москвофильском движении и изучали его идейно-концептуальные основы, на которые он опирался. Также исследовано тему «триединства Руси», тема неословянства и антиукраинских организаций, которые функционировали в начале XX века. Охвачен период 1900–1914 гг.

Ключевые слова: москвофильство, неословянство, «украинский вопрос», И. Франко, М. Грушевский, С. Петлюра, Д. Донцов.